

Israel *Op zoek naar een christelijke visie*

*Lezingen op 2 en 16 oktober in Bussum
prof ds Nico den Bok*

1 Inleiding

- Kentering

Toen ik in 1983 enkele maanden in Israël was, was dat kort na Sabra & Chatila. In deze twee vluchtelingenkampen in Libanon had het Israëlische leger een slachting aangericht, omdat Palestijnen vandaar raketten afschoten naar Israëlische dorpen. Terugkijkend is dit het keerpunt geweest in de publieke opinie van het Westen ten opzichte van de jonge staat Israël. Bewondering en steun maakten geleidelijk plaats voor kritiek en boycot. Na de eerste Palestijnse opstand (*intifada*), die aanvankelijk vreedzaam was, en zeker na de bouw van de muur, sloeg de maatschappelijke stemming nog meer om. De antisemitische stemmen werden sterker, de 'filosemitische' zwakten af.

Deze omslag voltrok zich ook in kerkelijke en theologische kring. In de Hervormde kerkorde van 1951 staat de clausule, dat wij protestantse christenen 'onopgeefbaar verbonden zijn met het volk Israël'. Dat werd in het synoderapport van 1970 (*Israël: land volk en staat*) onderstreept, in een dubbele loyaliteit: principiële steun aan Israël *en* aan het volkenrecht van de VN (waarmee ook de Palestijnen beschermd worden). Maar in de 80-er jaren kwamen de tegenstemmen, zoals: sanctioneert deze verbondenheid niet een soort apartheidspolitiek in Israël? Momenteel zijn de erfgenamen van de visie die indertijd het rapport domineerde, in de minderheid geraakt; maar zij vertegenwoordigen nog altijd de officiële positie van de PKN.

- Aanpak

In deze CCIV minicursus geef ik een theologische peiling van dit vitale meningsverschil. Hiermee los ik een opdracht van onze PKN-kerkorder in die luidt, dat de kerk zal streven naar dieper inzicht in de verhouding van kerk en Israël. Maar met de waarschuwing van de Utrechtse oudtestamenticus Carel Vriezen die in de tijd van het genoemde rapport zei, dat theologisch inzicht maar een deel van de Israëlproblematiek kan dekken. Er zijn ook economische, politieke, historische en culturele factoren in het spel, die afzonderlijk en met elkaar recht gedaan moeten worden en die de gehele kwestie van het Midden-oosten zo gecompliceerd maakt. Ik kan dus niet meer dan een heel bescheiden bijdrage leveren, maar in de overtuiging dat die de moeite waard is, en nodig.

Ik ga de weg terug, in de hoop vooruit te komen. Beginnend in de huidige discussie kom ik tot een eerste diagnose en doe dan één stap terug in de tijd om de weg naar herstel in te slaan (1e avond). Daarna (2e avond) ga ik verder terug, naar de klassiek christelijke visie en bovenal naar de belangrijkste bron daarvan, de bijbel, waar we de weg-terug zullen vervolgen, van Paulus naar Abraham.

- 'Israël'

Voor we aan deze onderneming beginnen is het goed in kaart te brengen, over wie of wat we spreken als we het over 'Israël' hebben. Dit woord blijkt tenminste vijf betekenissen te hebben:

Israel	= volk van bloedverwanten genaamd joden	etnisch
	= land tussen Jordaan en Middellandse zee	geografisch
	= staat in ongeveer datzelfde gebied	politiek
	= zij die leven uit Wet en Profeten	religieus
	= volk/land/staat/geloofsgemeenschap beschreven en belicht in het Oude Testament	

Dit overzicht geeft aan, dat in de vijfde betekenis van 'Israel' één of meerdere van de eerste vier betekenissen is opgenomen. Bovendien komt 'Israel' na de periode van het Oude Testament óók in één of meerdere van de eerste vier betekenissen voor. We moeten dus steeds aangeven wat we met 'Israel' bedoelen in welke tijd. Denken we bv aan etnische joden in de tijd van de Babylonische ballingschap, of later? Of aan gelovige joden in Jezus' dagen, of nu? Dat maakt nogal verschil! Wat hebben zij gemeen? Bedoelen we de staat die David oprichtte, of die Nehemia herstelde, of die na 1948 ontstond? Niet alleen de regeringsvorm, ook de geografische grenzen verschilden per periode.

Het is duidelijk dat Israel in één van deze betekenissen niet noodzakelijk gekoppeld is aan Israel in één of meerdere van de andere betekenissen – al is er wel overlap en al zijn en waren er feitelijk allerlei koppelingen. Al in de bijbeltijd is er veel variatie. Israel heeft bestaan als groep van joden met of zonder niet-joden, als groep zonder land of met land, met land maar zonder staat, met land en staat maar zonder religie, met land en staat en religie maar niet de oudtestamentische religie... Kortom, per context moet gepeild worden wat met 'Israel' wordt bedoeld, welke afzonderlijke aspecten daarin meeklinken. Wanneer en waarom hoort *dit* aspect er *ook* bij? Is daarover theologisch licht te krijgen? Dat is de hoofdvraag op onze theologische zoektocht.

Laat ik alvast één blik vooruitwerpen op de conclusie. Ik meen dat christenen wel via één of meerdere van deze vijf betekenissen met Israel verbonden zijn, maar alleen in de vijfde betekenis *onopgeefbaar* verbonden, al ligt zelfs daar een clause. In artikel I van onze kerkorde lijken de eerste vier betekenissen wel degelijk óók bedoeld. Ik hoop te laten zien dat verbondenheid met Israel in elk van deze betekenissen eigen condities stelt, en dat we dit van het *Oude* Testament al leren. Opvallend is, dat de meeste recente publicaties expliciet of impliciet de eerste betekenis van 'Israel' aanhouden (vaak samen met de tweede, derde en vierde) en wel in actuele zin, om zich dan af te vragen of de kerk met *dat* Israel onvoorwaardelijk solidair moet zijn. Alle publicaties die ik ken menen, dat 'Israel' in de eerste betekenis (vaak samen met de tweede, derde en vierde) in het Oude Testament het volk van God was. Punt van discussie is dan alleen nog, of het dat nog steeds is. Ik denk dat hiermee de discussie van meet af aan op een verkeerd been is gezet.

Marc Chagall, russisch-joodse schilder 20^e eeuw

2 Nederlandse theologie

- Huidige polarisatie

Met zijn Israël theologie, en de oppositie daartegen, staat de PKN tamelijk eenzaam in de wereldkerk. Die maakt zich theologisch niet of nauwelijks druk over Israel. Dat geeft te denken: hebben wij echt iets beet? Onder Nederlandse predikanten en theologen tekenen zich recent twee partijen af:

Mensenrechten	Verbondsvolk
Bernard Reitsma, <i>Wie is onze God?</i>	Willem Ouweneel, Jan Hoek e.a.
Henri Veldhuis: <i>De muur is weggevallen</i>	Henk Abma e.a.: <i>Onopgeefbaar verbonden</i>
Steven Paas: <i>Israelvisies in beweging</i>	Van Campen e.a. <i>Israel, volk, land en staat</i>

Vanuit de synode is er onlangs onofficieel een middenpositie ingenomen:

Arjan Plaisier, Klaas Spronk (red.), *Meervoudig verbonden*.

Voor een eerste inhoudelijke peiling kies ik twee geschilpunten uit deze controverse:

(1) Is Israel als volk van God vervangen door de kerk? 'Links' zegt: God is een God van alle mensen en volken, 'rechts': Maar van één groep in het bijzonder. Links doet een beroep op het feit dat de kerk na Christus en vooral na Paulus een niet-rationale, internationale *geloofsgemeenschap* is, terwijl Israel vóór Christus een *etnische* (geloofs)gemeenschap is. Rechts meent dat dankzij Gods verkiezing en verbond deze laatste gemeenschap ook na Christus Gods volk is gebleven en daarom bij of naast de kerk een eigen bevoorrechte plaats inneemt.

Vaak zijn er openlijk of onderhuids extra motieven in het spel, die meer met de eigen groep te maken hebben. Bv de doop: wanneer hoor je bij het volk van God, dat met tijdelijk en eeuwig leven gezegend wordt? Wie zegt: door de *kinderdoop*, willen geloofsband en bloedband wel heel dicht bij elkaar houden.

(2) Moet Israel beoordeeld worden als ieder volk, of heeft het door God gegeven voorrechten? 'Links' meent: als ieder volk. Het huidige Israel moet gehouden worden aan het internationale recht, dat erkenning van mensenrechten eist op basis van de gelijkwaardigheid van alle mensen en volken. Palestijnen hebben dus dezelfde basisrechten als Israëli's. Het huidige Israel schendt deze rechten. 'Rechts' wijst erop, dat de bijbel duidelijk spreekt van Gods verkiezing van één volk dat Hij een land belooft, tegen zijn vijanden beschermt etc.

De verwijzing naar mensenrechten brengt de partijen iets dichter bijeen dan het vaak lijkt. Daardoor komt 'links' tegenover de israëli's niet op voor de palestijnen, maar voor *gelijkberechtiging* van israëli's en palestijnen. Dat 'links' dan toch meer voor de palestijnen dan voor de israeli's opkomt heeft een *extra* reden: palestijnen zijn *momenteel* de zwakkere en meest benadeelde partij, en die verdient altijd het meest bescherming (dat is modern-westers, maar ook bijbels). 'Rechts' meent weliswaar, dat mensenrechten in een postchristelijke tijd ontstaan zijn en daarmee een on- of a-christelijke geest ademen. Toch kan en wil men zich doorgaans niet aan het volkenrecht onttrekken, al was het maar uit eerbied voor de (modern-westerse) scheiding van kerk en staat...

Bij 'links' dreigt het beroep op de gelijkwaardigheid van mensen – het tweede grote gebod! – het besef van God af te vlakken, bij 'rechts' dreigt het beroep op God – het eerste grote gebod! – tot ongelijkwaardigheid van mensen te leiden. Deze polariserende tendens wordt nog veel sterker in het spanningsveld met de islam. Elk beroep op God riekt voor westerlingen, christen of niet, al gauw naar jihadisme. Tegenover deze 'theocratische tendens' versterkt het hun seculariserende tendens.

'Support voor Israel' betekent concreet vaak niet alleen steun aan het joodse volk buiten of binnen de staat Israel, maar ook aan de staat Israel zelf. Dat compliceert de zaak aanzienlijk, want de staat Israel is westers en niet-westers tegelijk. Dit Israel is opgericht als een seculiere democratie, een democratie met scheiding van religie en politiek. Maar praktisch en hier en daar ook principieel is het raciaal, omdat één etnische groep voorrechten heeft: de joodse.

Daar zijn ook niet alle joden blij mee; sommigen vinden zelfs dat het zionisme goddeloos is en de staat Israel niet opgericht had mogen worden. Een indringend portret van deze groep en hun visie is te vinden in Chaim Potok, *The Chosen* (het boek of de verfilming).

- Oudere stemmen

--In de Nederlandse theologie zijn er oudere stemmen die voor dit debat belangwekkend zijn:

(1) Bram van de Beek (orthodox-protestants), *De kring om de Messias*. Israel heeft geen plaats in deze wereld, zoals de Messias geen plaats heeft in Israel, en zoals God geen plaats heeft op aarde: Hij eist teveel van ons in zijn wet, we willen er niet aan. Maar in Christus laat Hij dit oordeel (deze vloek van de wet) over zichzelf komen en draagt Hij het weg, voor ons..

(2) Ernst Beker en Hans Hasselaar (protestants), *Wegen en kruispunten in de dogmatiek 5*, zetten de lijn van Da Costa en Gunning voort (zie onder), zij het enigszins geradicaliseerd.

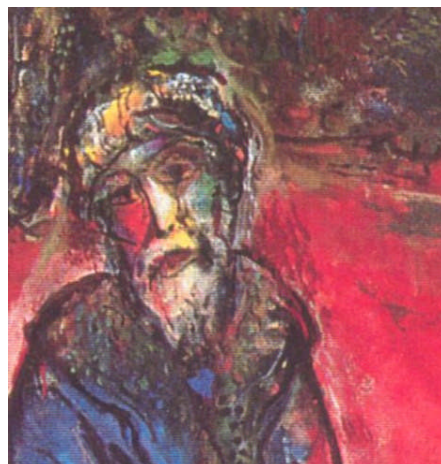
(3) Hendrik Berkhof (middenorthodox-protestants) was de eerste die in de christelijke geloofsleer aan Israel een eigen paragraaf gaf. (Dat is nog steeds ongebruikelijk, zie bv het handboek *Christelijke theologie* van Alistair McGrath: niets over Israel). Berkhof ziet Israel als Gods proeftuin voor de wereld. Velen van 'rechts' vonden dat te negatief, alsof de proef met Israel mislukt is en God het nu met de andere volken probeert.

(4) Lucas Grollenberg (rooms-katholiek), bezocht Israel in de 60-er en 70-er jaren en meende (toen al), dat zionisme een onbijbelse, gevaarlijke en toekomstloze ideologie is. Veel van zijn kritische opmerkingen lijken op die van Vriezen uit diezelfde tijd.

--We moeten zeker ook luisteren naar joodse stemmen, met name die stemmen die zelf gehoor willen geven aan de boodschap van Wet en Profeten. Zoals Martin Buber, bv in zijn *Reden über das Judentum*, maar ook Bijbelstudies als *Königtum Gottes*. Of Abraham Joshua Heschel.

En we moeten beslist luisteren naar christen-joden, naar joden die overtuigd christen werden en trots bleven op hun joodse bloed. Zoals Ellen Flessenman-van Leer, medewerkster van Berkhof, die veel voor de oecumene heeft gedaan. Of Philip Kohnstamm, die bv in zijn *Psychologie van het antisemitisme* uit 1933 een indringende analyse geeft, die zeer 'voorspellend' is (en daarin lijkt op de mening die Barth ongeveer gelijktijdig ontwikkelde). Hij meent dat het tussen nazi's en joden niet ging om 'nieuwe heidenen' en 'oude religieuzen', maar om de haat van twee tegengestelde typen

geseculariseerde mensen. Als de geseculariseerde jood de kans krijgt om zelf een minderheid in zijn macht te hebben, kan hij ook hitlerachtige trekjes ontwikkelen, aldus de jood Kohnstamm...

Chagall, detail uit Bezoek van de engelen aan Abraham (Gen 18)

3 Ethische theologie *Gunning over Israel*

- Achtergrond

Aan het begin van de 19e eeuw is het vooral Willem Bilderdijk, die nieuwe aandacht voor Israel en het jodendom vraagt. Mede dankzij zijn privéonderwijs bekeren de joden Isaac da Costa en Abraham Capadose zich tot het christelijk geloof.

Da Costa wordt zelf een invloedrijk figuur, als profetische stem (*Bezwaren tegen de geest van deze eeuw*), als dichter (*Wachter wat is er van de nacht, De chaos en het licht, Hagar*), als kroniekschrijver van zijn eigen volk (*Israel en de volken*) en als theoloog (*Opstellen, Brief aan Kohlbrugge*). Da Costa zei eens, dat hij pas waarlijk israëliet werd toen hij in Jezus als Messias ging geloven. Hij ontdekte zijn oorspronkelijke joodse identiteit. Hij wordt ook één van de geestelijke vaders van het Réveil.

Da Costa werd bovendien een belangrijke inspirator en later ook vriend van de vader van de Ethische theologie, Daniël Chantepie de la Saussaye. Chantepie schrijft verschillende stukken over Israel (bv *De toekomst. Vier eschatologische lezingen*). Hij wordt de belangrijkste leermeester van de bekendste ethische theoloog:

- Johannes Hermanus Gunning jr

Ik beperk me tot Gunnings essay 'Het oude en het nieuwe testament', uit zijn hoofdwerk *Blikken in de openbaring*, deel I. Hier zijn vier kerncitaten, steeds gevolgd door een korte toelichting:

--'Het wezen van alle volken der oude wereld is *particularisme*, eenzijdige afsluiting tegenover alle andere natiën : alleen dat van Israel is *universalisme*, d. i. alle beperking binnen eigen heilig gebied is slechts tijdelijk, en heeft tot *doel*, den zegen Israëls over de gehele wereld te verspreiden. (..) hoe Israel juist bet waarlijk *menselijke* volk, de vertegenwoordiging der mensheid is'.

Elk volk in de oudheid heeft een eigen god, en onderling strijden de volken net als hun goden. Heeft Israel ook zo'n god? In het Oude Testament lijkt het er soms op, maar schijn be-

driegt. Israel wordt apart gezet om alle volken tot zegen te worden. In het oudtestamentische Israel leren mensen wat alle mensen moeten doen, omdat *daar* de Schepper van *alle* mensen zijn goede wil bekend maakt.

--'Daarom moet ook de Heilige Schrift geheel Israëlitisch verstaan worden, zal men haar echt-menselijk echt-universeel begrijpen. (...) Israël (...) dit enige volk van alle natiën der wereld is in den oorsprong zijner nationaliteit niet met zonde bevuurd, maar, in Abrahams goddelijke roeping, onbevuurd ontvangen en geboren'.

Wanneer een volk een staat wordt, is dat meestal door een greep naar macht. In Israel zoals dat in het Oude Testament getekend wordt bestaat een regering bij de gratie Gods. Ook daar krijgt een gelovige een nageslacht, krijgt het nageslacht een land om te wonen en tenslotte zelfs een staat (met koning en al). Maar dit alles staat onder de voorwaarde, dat God geëerd wordt als de gever van vruchtbaarheid en als de eigenlijke leider. Aan hem zijn alle inwoners dankbaarheid en gehoorzaamheid verschuldigd, regeringsleiders voorop.

--'Maar Christus, de echte mens in de ware, oorspronkelijke zin van het woord, is het Hoofd der mensheid, geheel waarlijk Israëliet en daardoor geheel waarlijk Heiden tegelijk. Daarom is Hij de verzoening, de vrede van beiden doordat Hij ze beide van het valse, onware, zondige en tegen elkaar vijandige dat hun aankleeft, ontdoet en hen in één nieuwe mens, in Zich, verenigt. Willen wij Hem dus in waarheid als geheel universeel, als het Hoofd der mensheid begrijpen, zo moeten wij Christus en het Nieuwe Testament geheel *Israëlitisch* verstaan. Alles in Israel profeteert van Hem'.

Jezus is de Zoon van God maar tevens de mens zoals God die bedoelt. Daarom staat hij model voor elk mens. Hij is de ware 'heiden'. Dit ware mens-zijn is in Israel duidelijk geworden, maar tegen allerlei weerstand in. Israel is door God zelf van gevallen menselijkheid ('heidendom') naar goede menselijkheid geleid. Jezus is de ware Israëliet. Het voor alle mensen normerende mens-zijn, dat in Christus te vinden is, kan daarom alleen via het oudtestamentisch Israel gevonden worden.

--'Dat spreekt de gemeente uit door Jezus te noemen de *Christus*, d.i. de vervulling van al wat in Israel als schets, als kiem begonnen was, maar waarvan de voltooiing werd tegemoet gezien. De geschiedenis van Jezus heeft dus niet alleen een volstrekt nationaal karakter, maar zij is de voltooiing der nationale ontwikkeling van Israel (...) De twaalf patriarchen van het nieuwe Israel, geroepen om te dopen en het Evangelie te prediken tot aan de einden der aarde, moeten een beweging aanvangen, waarvan het einde dit zal zijn, dat in de kracht van de Geest van Christus ook het oude Israel tot Zijn Messias bekeerd wordt en dan, door aflegging van al het Joods-beperkte daartoe geschikt geworden, middelpunt en hoofd van al de volken, die in Israëls ordeningen ingevoegd worden'.

Op de weg die God met Israel ging begon Hij individueel (Abraham) en bleef Hij ook steeds weer individuen roepen, maar bouwde Hij tegelijk aan een samenleving van mensen, een gemeenschap, met heel de organisatie die daar bij kan komen. In David en Salomo komt deze gemeenschap tot een relatief hoogtepunt. Daarna, in de koningentijd, vervalft die. Christus en zijn gemeente zijn óók de vervulling van deze gemeenschapsdimensie in Gods plan. Ook daarvoor laat Israel dus het model zien, *en* de weerstand daartegen. –Deze gedachte brengt Gunning dicht bij Da Costa die meent, dat Israel ook als volk een centrale rol in de wereldgeschiedenis zal blijven spelen. In de 19^e eeuw leefde het joodse volk nog altijd in de diaspora

(zonder land en staat verstrooid over de wereld, na de verwoesting door de Romeinen); maar dat zal een keer nemen, zegt Gunning, de joden krijgen ooit weer land en staat en zullen ons dan in deze ten volle georganiseerde vorm van gemeenschap voorgaan.

Van Gunning neem ik de leidende, bijbelse gedachte mee, dat Israel apart gezet is om tot zegen te zijn voor alle volken. 'De God van Israel' is niet één van de volksgoden (zoals elk volk zijn eigen beschermgod had), maar de *Schepper van alle* mensen die met één volk een bijzondere geschiedenis gaat om dat te leren hoe Hij wil dat alle mensen zijn. Door deze gedachte wordt duidelijk dat er een middenpositie tussen de twee recente posities te vinden is: juist in het specifiek israëlitische moet het universeel menselijke te vinden zijn!

Dit geeft een forse spanningsboog in christelijk denken. Dat zien we al bij Paulus; hij richt zich in zijn brieven tot christenen uit het joodse volk (met een sterke achtergrond in het Oude Testament) *en* tot christenen uit niet-joodse volken (zonder deze achtergrond). In de christelijke theologie, ook in Nederland, zijn er meer 'joods-christelijke' en meer 'heiden-christelijke' denkers. De meeste traditionele theologen zitten in de tweede categorie, Gunnings originele leerling Miskotte is een mooi voorbeeld van de eerste.

Rembrandt, Abraham, detail uit *Het offer van Izaak*

4 Klassiek christelijk

- Van Verlichting naar Middeleeuwen

--*Nathan der Weise* (Gotthold Ephraim Lessing, 18e eeuw)

In dit toneelstuk staat een treffende gelijkenis. God is als een koning die zijn wereldrijk niet aan één van zijn drie zonen maar aan alle drie wilde nalaten. Dus maakte hij twee kopieën van zijn koningsring en gaf zijn zonen er elk één. Welke de echte ring is en welke namaak is, is niet te zeggen – welke godsdienst de ware is: jodendom, christendom of islam, is niet uit te maken. Als je toch wil tonen dat jouw godsdienst de betere is, wedijver in naastenliefde, allereerst voor je anders-gelovige broeder!

Met deze ringparabel staat Lessing aan het eind van de Verlichting. Hij is eigenlijk al postmodern in de veronderstelling dat de waarheidsvraag (welke godsdienst is de ware?) niet beslisbaar is, en dat het daarom op medemenselijkheid aankomt. Maar dit is ook modern, want de

moderne tijd ontwikkelde zich vooral na een eeuw van godsdienstoorlogen in Europa. Die vreselijke tijd bracht velen tot de slotsom, dat op religie geen vreedzame samenleving te bouwen is. Voor de openbare orde moeten we een algemeen-menselijke basis zoeken. Typisch modern is dan het geloof, dat deze algemene wetmatigheden wel te vinden zijn, nl. in natuurwetten en in universele menselijke condities. Alleen God valt principieel buiten het bereik van deze kennis. –De tijd vóór de Verlichting, christelijk *en* niet-christelijk, staat in een ander kader: de waarheidsvraag wordt algemeen erkend *en* ook God wordt kenbaar geacht (Hij is zelfs het mooiste dat gekend kan worden). Een illustratie van deze visie:

--*Dialoog tussen een filosoof, een jood en een christen* (Pierre Abélard, 12e eeuw)

In dit werk debatteren een jood, een christen en een filosoof ('heiden', iemand die op voorchristelijke, dus buiten-bijbelse inzichten bouwt, bv van Plato). Alle drie argumenteren zij voor de betere visie op God. Wie een doorslaggevend inzicht vindt, krijgt gelijk. Volgens Abelard staat de christen in zijn godsbeeld sterker dan de jood en wordt dat door de filosoof bevestigd. Voor en na Abelard waren er christelijke denkers die, binnen hetzelfde kader, meenden dat de filosoof of de jood of de moslim ronduit zwak stonden (bv de kerkvaders Tertullianus, Justinus). Er waren ook joodse en islamitische denkers die het omgekeerde beweerden (bv Maimonides resp. Avicenna).

Als we van hier verder teruggaan, naar de kerkvaders, is een klimaatverschil dat daar eveneens de waarheidsvraag vanzelfsprekend erkend wordt, maar de beantwoording minder rationeel (argumentatief) en meer historisch en praktisch gegeven wordt. Een mooi voorbeeld biedt

- Augustinus

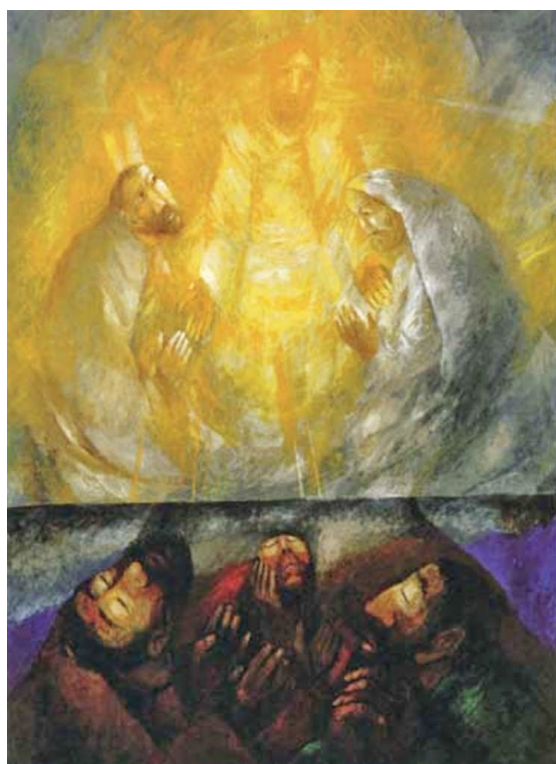
In de vierde eeuw schreef Faustus een boek over het Oude Testament. Hij was een leider van de Manicheërs, een aan de gnostiek verwante groep die zichzelf profileerde als consequent christelijk, op een wijze die voor moderne westerlingen behoorlijk herkenbaar is. Wil je radicaal vanuit het evangelie leven, dan moet je het Oude Testament, het boek van de joden, afstoten. De God die daarin naar voren komt is gewelddadig (Hij beveelt bv heilige oorlogen) en moreel autoritair (hij legt zijn wil als wet op en dreigt met vreselijke straffen). Hij geeft bovendien allerlei dubieuze en primitieve geboden (bv besnijdenis en dierenoffers in de tempel). Deze God kan niet de Vader van Christus zijn.

Aurelius Augustinus was jarenlang lid van de manichese beweging. Toen hij zich na zijn bekering aansloot bij de katholieke kerk, merkte hij dat deze kerk in de waardering van het Oude Testament en de joden niet zo heel ver van de manicheërs afstond... Dat bracht hem in een lastig parket om Faustus van repliek te dienen! Augustinus' oplossing is, dat de Thora een positieve, door God gegeven waarde heeft, die niettemin, na Jezus' dood en opstanding achterhaald is. Net als andere kerkvaders noemt Augustinus de oudtestamentische gebruiken profetisch: zij wijzen vooruit naar wat in Christus en zijn gemeenschap gegeven is (bv de dierenoffers wijzen vooruit naar Golgotha). In hun eigen tijd waren het zinvolle en bindende gebruiken.

Dat gelovige joden die niet in Christus geloven ze nog steeds houden, maakt dat overal waar kerken zijn ook de boeken en gebruiken aanwezig zijn die profeteren van Christus en zijn gemeente. Zij profeteren zelfs van het onvermogen bij een deel van de gelovigen om de vervulling te zien! Dat geeft vanuit de synagogen een onafhankelijk getuigenis voor de zaak waarvoor de kerken staan.

Paulus wilde voor de jood een jood en voor de Griek een Griek zijn. Augustinus: dit is geen aanpassing om 'zieltjes te winnen', Paulus was een jood die oprecht de geboden van de Thora bleef onderhouden en die even oprecht meende, dat deze geboden aan niet-joodse christenen niet opgelegd mochten worden. Trouwens, alle eerste christenen, zoals Petrus en de andere discipelen bleven zich aan de Thora houden (en lieten zich door Paulus overtuigen om met hem mee te gaan in het vrijlaten van niet-joodse christenen). En ook Jezus: hoe onafhankelijk hij zich ook van de Thora toonde (bv in de naleving van het sabbatsgebod), hij heeft zich aan de geboden gehouden (hij is bv besneden en ging elk jaar naar de tempel). Hij zei zelf, dat hij was gekomen om Wet en Profeten te vervullen, niet op te heffen.

Augustinus heeft m.i. gelijk in zijn taxatie van Paulus' houding ten opzichte van de wet, maar hij is nog te negatief over de oudtestamentische regels en gebruiken en over het religieuze joodse volk zoals dat ook na Christus op het wereldtoneel gebleven is. In zijn eigen context gezien, ten opzichte van medekerkvaders, komt hij met een originele opwaardering van Oude Testament en jodendom.

Sieger Köder, De verheerlijking op de berg Tabor

5 Bijbels

- Paulus

Paulus was een jood die in Jezus als Messias (Christus) van de joden maar ook van de niet-joden ging geloven. In *Romeinen 9-11* worstelt hij met deze identiteit. Hoe kan het toch dat Jezus door zijn eigen volk grotendeels als Christus is afgewezen en door andere volken wordt omarmd? Heeft God het eerste volk dat Hij verkoren heeft, nu verworpen? Paulus voelt hartzeer over zijn 'broeders naar het vlees' en komt tot de verwachting, dat ooit 'heel Israel gered zal worden'.

Augustinus: daar staat bij Paulus nog iets voor, nl. dat dit gebeuren zal nadat 'de volheid der heidenen is binnengegaan'. Deze 'volheid' kan niet 'alle' betekenen, want niet iedereen in het Romeinse rijk is tot geloof gekomen. Daarom zal 'heel Israel' evenmin 'alle joden' betekenen, maar een 'volheid'. –Paulus zelf licht zijn visie toe met het beeld van een olijfboom. Niet-joden die in Christus gaan geloven worden op de tronk van de olijfboom geënt, zegt Paulus (vgl de tronk van Isai). De tronk zelf moet dan staan voor het gelovige godsvolk (uit het Oude Testament) dat niet in Christus gelooft. Wie van zijn geloof in Christus afvalt wordt als tak weggesneden, maar terugplaatsen is altijd mogelijk, voor jood en heiden, door opnieuw Christus te omarmen. Of de tronk ook staat voor het religieuze jodendom na Christus, hangt af van de vraag in hoeverre dit jodendom in de lijn van het oudtestamentische geloof staat. Die vraag kwam tijdens Paulus' leven nog maar amper in beeld. De hele olijf, tronk met takken, is de in Wet en profeten én Christus gelovende gemeenschap.

De worsteling om Israel staat bij Paulus in een breder kader. *Romeinen 1-8* gaan vooral over wet en evangelie. Alle mensen, heidenen en joden, zondigen. De joden hebben de Thora gekregen, maar de Thora kan ons niet verlossen van zonden. Niet het houden van geboden en gebruiken (de 'werken van de wet'), maar alleen geloof in de Heer kan ons redden. Dit inzicht brengt Paulus ertoe om de Thora als identiteitskenmerk van Israel te relativeren. De Wet is *erbij* gekomen. Mozes komt na Abraham. Israel is begonnen met het geloof van Abraham. Abrahams kinderen zijn zij, die in het voetspoor van zijn geloof treden. In Paulus' woorden: die niet naar het vlees, maar naar de geest zijn kinderen zijn. Het volk van God dat na hem ontstaan is, bestaat uit hen die, net als hij, geloven en dan in een geschiedenis met God leefregels (Thora) opbouwen. Velen van hen zullen dan eigen kinderen zijn: als ook zij gaan geloven en meekomen in de Thorabetrachting.

Het is in het Oude Testament zelf vaker voorgekomen, dat niet heel Israel meeging in wat God deed of gaf. Dat wordt collectief in de tijd van de koningen, als slechts een rest van Israel trouw blijft aan de Heer en zijn Thora (de andere israelieten volgen de baäls). Dat niet elke israeliet tot Israel als Gods volk behoort, is dus een oeroudtestamentisch gegeven. Paulus' punt dat 'het niet gaat om de besnijdenis van je voorhuid, maar van je hart' gold al in het *oude* Israel. Jezus heeft Paulus zijn eigen israelitische identiteit laten herontdekken. In Gunnings taal: Paulus ging in Jezus de ware israeliet zien.

- Jeremia

Dit israelitische karakter is ruimschoots terug te vinden bij de profeten. Jesaja en Jeremia en andere profeten hebben grote kritiek op hun eigen volk omdat het gaandeweg de Thora ging verwaarlozen en meer en meer werd 'als de andere volken'. Ook Israel wilde een koning, wilde welvaart en een beschermgod, en importeerde daartoe de manier van leiding geven, de wijze van welvaartverwerving en de religie van elders (denk aan Achab, Izebel en Astarte). Waar de Thora niet gehouden wordt, vervreemdt het volk van God of gaat men God misbruiken. Het land met zijn opbrengst of de staat en zijn macht worden dan afgoden, doordat zij – en niet langer God – het belangrijkste in de samenleving worden. Mensen gaan *daarop* vertrouwen, en menen dat God *dat* steunt. Vanuit Israels geloof gezien is dat de omgekeerde wereld. Dan waarschuwen de profeten steeds feller. Als zij geen gehoor krijgen, trekt God zijn steun, zijn zegen terug. Hij laat het volk aan zichzelf over, en aan de volken rondom die zijn wil ook niet doen. En die tonen geen genade met joden.

'Wij hebben Jahweh (de Heer), Hij zal ons beschermen!' riepen de hoftheologen in Jeruzalem. 'Nee', moest Jeremia zeggen, 'na alles wat jullie gedaan hebben, vaak in zijn naam, zal Hij dat *niet* meer

doen, jullie zullen je staat en je land verliezen'. En dat is ook gebeurd, met de ballingschap. Nationale onafhankelijkheid (vooral via leiderschap en leger) en welvaart (vooral via vruchtbaarheid van het land) waren zegeningen van God, die Hij aan zijn volk gaf op voorwaarde dat het de Thora zou houden. Zo staat het in de Thora zelf. Maar dan moet *onvoorwaardelijke* steun aan Israel *als volk, land of staat* verkeerd zijn.

- Abraham

Gaan we nog verder terug, naar het begin van de geschiedenis van Israel (Genesis 12), dan vinden we dezelfde grondgedachte. Abraham wordt weggeroepen uit de staat en het land waarin hij woont. Niet omdat God een mens al deze dingen niet gunt of ze niet wil beschermen, maar omdat ze alleen luisterend naar God goed ontvangen en behouden kunnen worden. Abraham zal alleen dankzij deze uittochtbeweging, dit apart gesteld worden (het bijbelse woord voor heiliging) tot zegen voor de mensheid worden. Abraham moet bovendien zijn familie verlaten; en het kind dat hij verlangt krijgt hij onnatuurlijk laat en moet hij vervolgens nog teruggeven (Genesis 22). Ook het eigen vlees en bloed staat onder de voorwaarde van geloof in en navolging van de Heer. Ook al bestaat het volk na Abraham grotendeels uit bloedverwanten, het is niet dit vlees en bloed dat hen tot Gods volk maakt. Verwantschap behoort niet tot de kernidentiteit van Israel in oudtestamentische zin.

Izaak, en Jacob, en Jozef, en ga zo maar verder, zij krijgen allemaal op eigen wijze de toets van geloof en Thora te doorstaan. Er zijn ook kinderen die hun stamvader helaas *niet* volgen. En zo ontstaat er een 'Israel binnen Israel', het 'ware Israel' en de anderen. Dit ontstaat niet pas met het Nieuwe Testament, maar loopt daar door. Omgekeerd worden in het Oude Testament mensen uit andere volken die de Heer gaan vertrouwen en dienen in het volk van God opgenomen. De Thora schrijft nadrukkelijk voor dat ze dezelfde rechten moeten krijgen. 'Behandel de vreemdeling als uw naaste.' 'Beschouw de zoon van een vreemdeling als een eigen zoon'. Ze komen met enige regelmaat zelfs in een voorbeeldrol (bv Ruth). Ook die lijn loopt in het Nieuwe Testament dóór.

6 Concluderend, voor nu

- Israel, volk van God

Paulus' visie op Israël is zeer in de geest van het Oude Testament. Dat wat Israel tot *Israel*, tot volk van God maakt is niet de staat (al had het in een bepaalde tijd ook een staatkundig bestaan), niet het land (al leefde het voor een tijd in één gebied) en zelfs niet de bloedband (al bestond het voor een tijd voornamelijk uit familie in wijde zin). Ik concludeer, dat met het Nieuwe Testament het volk van God als etnische groep niet *vervangen* is door een niet-etnische gemeenschap, om de basale reden dat dit volk vanaf het begin geen etnische groep geweest is (al bestond het tot een generatie na Christus vooral uit etnische joden). Het was en bleef een geloofsgemeenschap die vertrouwt op de Heer en zich committeert aan het doen van zijn wil. In deze gemeenschap kunnen natuurlijk ook de eigen kinderen opgenomen – graag, en van jongs af aan! – maar zij horen daar niet bij *door* geboorte. Daar is geloof en navolging voor nodig, indien nodig een ommekeer en een tweede geboorte; en dat moet het kind zelf ook willen.

Dit betekent omgekeerd, dat de gedachte van het volk Gods als etnische groep ('de joden' van alle tijden en plaatsen) voortgekomen moet zijn uit een andere, nabijbelse lezing van de bijbel. Die vind je vooral in de moderne tijd, met name vanaf de 19^e eeuw (je vindt die ook in het nabijbelse jodendom). Elke keer als het woord 'volk' valt, horen *wij* spontaan de etnische betekenis als eerste, sterkste of zelfs enige betekenis. Ons verzet tegen 'vergeestelijking' doet daar nog een schepje bovenop. –Hoe zou deze lezing ontstaan zijn? Waarschijnlijk door de moderne tijd zelf. Daarin is het leven in zijn fysieke gegevenheid in het centrum van de aandacht gekomen. Bij velen raakt God buiten beeld (secularisatie), maar ook waar dat niet gebeurt schuift het geestelijke toch naar een tweede plan. Het fysieke geeft zekerheid. De westerse mentaliteit is in een 'omgekeerd platonisme' terechtgekomen, een tweedeling van lichamelijk en geestelijk leven waarbij nu niet het geestelijke, maar het lichamelijke de voorname plaats inneemt. De voorchristelijke dualiteit is teruggekeerd, maar op z'n kop gezet.

- Israel, land en staat

De huidige staat Israel is een democratie (alle mensen gelijke rechten) met een ondemocratische inslag (één bloedgroep bevoorrecht). In *beide* opzichten is het de erfgenaam van het moderne, 19e eeuwse Westen. Dit Israel is een seculiere staat (religie en politiek gescheiden) met een religieuze inslag (religieuze joden hebben een streepje voor), al wordt daar ook wel aan getornd (bv onlangs: orthodoxe joden worden niet meer vrijgesteld van militaire dienst). Als we uitgaan, met Oude en Nieuwe Testament, van de *twee* grote geboden als richtlijn voor goed leven, dan moet dit Israel bijna constitutief geweld doen niet alleen aan het tweede grote gebod (door schending van mensenrechten), maar ook aan het eerste grote gebod (door secularisme). Dit laatste deelt het met westerse staten. De kritiek dat de staat Israel ook mensenrechten schendt, hoeft niet te komen van gesecculariseerde westerlingen, zelfs niet van overtuigde christenen; zij komt al vanuit het hart van Israëls eigen geboorteakte, het Oude Testament. De gouden ethische regel luidt daar: We moeten hen die naast ons leven evenzeer recht doen als onszelf, en onze Schepper boven alles. In de mate waarin de eerste vorm van recht doen ontbreekt, wordt de andere gewelddadig.

De secularisatieproblematiek, die voor westerse christenen het moeilijkst te doorzien is, is met een andere ringparabel te illustreren, ditmaal van Augustinus. Stel je voor, een jongen

die met een meisje wil trouwen, laat een prachtige ring maken en biedt haar die aan. Het meisje neemt de ring enthousiast mee naar binnen en laat de jongen voor de deur staan. Zo is iemand die wel het goede van de schepping wil, maar niet de Schepper. Omgaan met het goede der aarde (bv eigen grond, territoir, familie, zelfbestuur) alsof er geen God is, heeft tenslotte een ontwrichtend effect, óók voor dat goede der aarde zelf. En dat is wat het Westen in zijn publieke (politieke, maar ook bv wetenschappelijke) leven officieel is gaan doen. De klassiek-christelijke spiritualiteit staat dichterbij de bijbelse dan de modern-christelijke.

Heeft God de stichting van de staat Israël gesteund? Ik denk, ten dele, zoals Hij ook westerse staten in hun vrijheidsstreven ten dele steunt. En die steun kan veranderen, zoals het Oude Testament laat zien. Door zijn zionistische start is het huidige Israël een vooruitgeschoven post van het Westen in een wereld die in een radicale karikatuur toont wat het Westen heeft weggedrukt. Zo is het opnieuw een testcase geworden, allereerst van het (postbijbelse, postchristelijke) Westen. Zal het zich omkeren tot de Thora, en dan ook tot de mens, de jood die de Thora helemaal vervuld heeft in een wereld vol onrecht? Of zal het zich harden in een modern-heidense omgang met mensen en met God? Gaat het huidige Israël de Israëliet Jezus als zijn gezalfde zien, d.w.z. als degene die ze ook politiek volgen, dan begint er een keer, een ommekeer. Ja, dan mag dat als Jezus' wederkomst gelden.

Dit alles ligt nog scherper tussen de radicale, militante Islam en het gewetensvolle westen (zoals nu zichtbaar wordt in Syrië, na Afghanistan en Irak de derde, escalerende botsing). De eerste groep wil het recht van God hooghouden, maar schendt ondertussen het naastenrecht op grove wijze; de tweede groep maakt zich hard om het naastenrecht hoog te houden, maar doet niet aan Godsrecht. Zolang de één in de ander niet een vinger Gods en een spiegel ziet, zal de strijd doorgaan en verder escaleren; dan raakt beider morele geloofwaardigheid in de rest van de wereld ondermijnd.

